

Eli Meir Cohen: A Question of Mesorah?

"בין דם לדם"

Eli Meir Cohen by

In the upcoming *Krias Hatorah* in *Parshat Shoftim* and *Parshat Ki Savo* there are a number of instances where the meaning of a phrase changes completely based on the pronunciation of a single word – דם – with either a *Komatz* or *Patah*. Until recently, most *Chumashim* and *Tikunim* which generally followed the famous Yaakov Ben Hayyim 1525 edition of *Mikraot Gedolot* published in Venice that printed a seemingly inconsistent pattern in the pronunciation of the different occurrences of this word.

In the following post we have attempted to trace some of the available manuscript and mesoratic evidence on this issue as well as the early printed editions. We have also presented opinions of some of the authorities on *dikduk* that have dealt with this issue directly.

בפרשיות הבאות בספר דברים ישנן כמה פסוקים אשר הניקוד במילת "דם" משנה את הפשט ואעפ"כ מופיעות נוסחאות שונות מחומש לחומש ואף במהדורות שונות מדפוס לדפוס.

הנידון הוא כאשר כתוב בתורה מילת דם לפני מילת נקי. כגון בפרשת שופטים יט, י "ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ד' אלקיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים", האם קוראים דם בפתח ופירושו לשפוך דם של איש נקי או קוראים דם בקמץ ופירושו לשפוך דם שהוא נקי, ונקי הוא תיאור להדם. מילת דם הסמוך למילת נקי מופיעה עוד ארבע פעמים בספר דברים.

השאלה נידונה באופן מפורש בחומש מאור עינים מהמדקדק הידוע הרב וולף היידנהיים בדברים יט, י ושם הוא מביא מקור לדבר מהרד"ק, וזה לשונו שם, "כן הוא (בקמץ) בספרים מדויקים וכתבי יד וכן כתב רד"ק במכלול בשקל פל, בדרך כלל כל דם נקי קמוץ וכל דם הנקי פתח, וכן עיקר כי כל דם נקי פירושו דם שהוא נקי ואיננו סמוך, אבל דם הנקי פירושו דם של האיש הנקי לכן סמוך ופתח אבל הדם הנקי קמוץ שאיננו סמוך בעדות הה"א שבראשו".

הכתבי יד המנוקדים הישנים והמדויקים של התורה מלפני תקופת הדפוס שנמצאים כיום תואמים בנידון זה להרו"ה. וכן בבדיקת הערות 'המסורה הקטנה' 'המסורה הגדולה' שבידינו מצאנו רק הערת 'מסורה גדולה' יחידית על "דם הנקי" שהוא בפתח והוא גם תואם למה שמובא ברד"ק והרו"ה.

ברם חומש מקראות גדולות דפוס ויניציה הנודע (שנת רפ"ד-רפ"ו), שעליו התבססו הרבה חומשים ותיקונים במשך

הדורות, מנוקד בשלוש מקומות דם בפתח ובשתי מקומות מנוקד דם בקמץ. הגם שרק מופיעה הערת 'המסורה', (המוזכרת למעלה) במקום אחד בלבד, והוא על "דם הנקי" שהוא בפתח.

מאידיך, בתנ"ך כתר ירושלים, ע"פ הנוסח והמסורה של כתר ארם צובה וכתבי יד הקרובים לו בשיטת הרב מרדכי ברויאר (נוסח השער) ניקדו בדיוק כהר"ו"ה וכן ניקדו בתנ"ך הוצאת קורן. וכנראה מכח זה שינו הרבה חומשים ותיקונים הנדפסים היום מהניקוד הישן שנשמך על דפוס ויניציה וניקדו באותו צורה כהר"ו"ה וכהמופיע בכת"י.

הצעה אחת יש, והיא לחזור פעמיים על המקומות המסופקים וכעין מה שנהגו כמה בפרשת זכור במילת זכר עמלק – זכר או זכר (הגם ששם ודאי חומרא בעלמא הוא יען שאין פירושה מתחלפת). ואכן כן מצינו מובא בקובץ זכור לאברהם תש"נ במאמר "עין רואה ואזן שומעת בעיני קריאת התורה" דף ש"ה בשם הרה"ג ר' אביגדור נבנצאל שליט"א שמכח ספק זה החמיר לקרוא "דם נקי" המופיע בפרשת כי תבוא בשתי האופנים. ולכן שאלתנו פרוסה לדעת האם אפשר להכריע בדבר ולקבוע תורה אחת לעם ישראל ושלא תהא קריאתנו אגודות אגודות, זה בכה וזה בכה, בבהכנ"ס אחת תתפרש הקריאה דם של נקי ובבהכנ"ס אחר דם שהוא נקי.

אליהו מאיר קאהן.

com.gmail@seforimlib

הספק והמקורות

חמישה פעמים מופיע בתורה המילה "דם" או "הדם" בצירוף עם מילת "נקי" או "הנקי",

1. (דברים יט, י) ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ד' אלקיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים.
2. (דברים יט, יג) לא תחוס עינך עליו ובערת דם הנקי מישראל וטוב לך.
3. (דברים כא, ח) כפר לעמך ישראל אשר פדית ד' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם.
4. (דברים כא, ט) ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ד'.
5. (דברים כז, כה) ארור לקח שחד להכות נפש דם נקי ואמר כל העם אמן.

דחאב ²ך"נב סימעפ 'ב עיפומ יקנה מד ¹, ("ו" תפסותב סהמ מיתש) ך"נב סימעפ העשת עיפומ יקנ מד פוריצה ³ך"נב סימעפ איקנ מד עיפומ ןכ ומכ. קוספ ותואב יקנה מד סגו יקנ מד סג עיפומ ד, דכ 'ב סיכלמ, סהמ

ישנם שתי דרכים לנקד את מילת "דם" בקמץ או בפתח, והניקוד גורם לנפקא מינה גדולה במשמעות המילים משום הסמיכות למילת "נקי".

1. אם הניקוד הוא בקמץ, א"כ מילת "דם" אינה סמוכה למילת "נקי" וכוונת הפסוק הוא דם שהוא נקי (ר"ל הדם הוא נקי).
2. אם הניקוד הוא בפתח, א"כ מילת "דם" סמוכה למילת "נקי" והכוונה הוא דם של איש הנקי.

המקורות הקדומים⁴

הרד"ק בספר המכלול, (שער דקדוק השמות דף קפ"ג), דן מפורשות בשאלת הניקוד, וז"ל שם, דם קמץ ובהסמכו פתח, דם הפר (ויקרא ד'). דם נקי (שופטי' י"ט) קמץ, דם הנקי (שם) פתח, דם נקיים (ירמיה י"ט) פתח.

בדיקת כמה כת"י המוקדמים, והמנוקדים של התורה, מעלה את החלוקה הבאה.

1. כידוע **כתר ארם צובא**, (משנת 930 לספה"נ) שהוא הכת"י הכי מדויק שיש ע"פ המסורה, חסר עד לסוף פרשת כי תבוא.

אבל הרב יעקב ספיר שהיה מן החכמים האשכנזים בירושלים שלח בשנת 1855 לספה"נ 550 שאלות לרב משה סתהון שישב בחאלב כדי שיבדוק בכתר בשבילו. אחד מהשאלות היה ניקוד דם נקי הראשון, והתשובה הייתה **שהיא בקמץ**.

בדיקת החלקים שנשתיירו מהכתר בנ"ך מעלה את החלוקה הבאה.

• **דם נקי, ודם הנקיא** תמיד בקמץ.

• **דם הנקי** בפתח, במלכים ב' כ"ד ד יש הערת מסורה קטנה ג', [דהיינו ששלושה פעמים מופיע דם הנקי בתנ"ך]. **ובאותו פסוק שם מופיע דם נקי** לאחריו מנוקד בקמץ!

2. **בכת"י לנינגרד**² (משנת 1008 לספה"נ) הניקוד הוא כדלקמן.

• דברים יט, **דם נקי** בקמץ.

• דברים יט, יג, **דם הנקי** בפתח.

• דברים כא, ח, **דם נקי** בקמץ.

• דברים כא, ט **הדם הנקי** בקמץ.

• דברים כז, כה **דם נקי** בקמץ.

בנ"ך כל **דם נקי** (**ודם הנקיא**) בקמץ ו **דם הנקי** בפתח.

3. **כתר דמשק**⁶ (בערך משנת 1000 לספה"נ) גם כן

- דברים יט, י **דָם נקי** בקמץ.
- דברים יט, יג, **דָם הנקי** בפתח, הפתח ברור. (אמנם ישנו נקודה מרוחקת מהפתח אבל ברור שהיא אינה כחלק מקמץ).
- דברים כא, ח **דָם נקי** בקמץ.
- דברים כא, ט **הָדָם הנקי** בקמץ.
- דברים כז, כה **דָם נקי** בקמץ. (הקמץ ברור כשבדקים במהדורה המסורקת).

4. **בספר הללי** (משנת 1241 לספה"נ) הוא ככת"י לנינגרד,

- דברים יט, י **דָם נקי** בקמץ.
 - דברים יט, יג, **דָם הנקי** בפתח.
 - (ישנו גם שם הערת המסורה הגדולה, "דם הנקי ג' וסי' לא תחוס עינך עליו, וגם דם הנקי שפך, ועל דם הנקי אשר שפך".)
 - דברים כא, ח **דָם נקי** בקמץ.
 - דברים כא, ט **הָדָם הנקי** בקמץ.
 - דברים כז, כה **דָם נקי** בקמץ.
- הרב ברואיר בספרו "נוסח המקרא בכתר ירושלים" שהוא היצירה המדוקדקת שישנה כיום על המסורה, ובו מביא כל המקומות שישנם חילוקים בכתבי יד בתנ"ך, אינו מציין **שום כת"י** שחולק על החלוקה בכת"י לנינגרד. [הוא רק מציין לדפוס וניציה, ראה לקמן].

בשנת 1920 לספה"נ הדפיס המשומד קריסטיאן גינזבורג, שנחשב לאחד מגדולי חוקרי המסורה בעולם המחקר, חומש שמבוסס על 71 כתבי יד ו24 דפוסים ראשונים של התורה. בהערותיו על הניקוד בדברים יט, י הוא כותב שרובם של כת"י הניקוד הוא דָם בקמץ ומיעוטם הם דָם בפתח. החלוקה היא כדלקמן.

- כ"ד כת"י הניקוד הוא בקמץ.
- ז" כ"י הניקוד הוא בפתח.

אמנם מכיון שאינו מציין כלום בפסוקים האחרים כלל (אפילו לא בפסוק הבא דברים יט, יג דם הנקי!) א"א לדעת איך מתחלקים הכת"י בפסוקים השונים ואין רשימתו מועילה כלל מבלי בדיקת הכת"י עצמם.

מינומזק ביסופד

ומקלדכ איה הקולחה (1482) ב"מר תנש הינולוב סופד ך"נתב הרותה לש וושארה סופדב

- דברים יט, י דם נקי בקמץ.
- דברים יט, יג, דם הנקי בפתח.
- דברים כא, ח דם נקי בקמץ.
- דברים כא, ט הָדָם הנקי בקמץ.
- דברים כז, כה דם נקי בקמץ.

אותו חלוקה ממש מופיעה בתנ"ך דפוס סונצינו שנת רמ"ח (1488), תנ"ך דפוס ליסבון שנת רנ"א (1491), תנ"ך דפוס נפולי שנת רנ"א (1491)², תנ"ך דפוס ברישא [שונצינו] רנ"ד (1492), תנ"ך דפוס פזרו רע"א (1511),

בתנ"ך דפוס שלוניקי שנת רפ"א (1521) החלוקה היא

- דברים יט, י דם נקי בקמץ.
- דברים יט, יג, דם הנקי בפתח.
- דברים כא, ח דם נקי בקמץ.
- דברים כא, ט הָדָם הנקי בקמץ.
- דברים כז, כה דם נקי בפתח.

בתנ"ך דפוס קושטא שנת ש"ו (1546) החלוקה היא

- דברים יט, י דם נקי בקמץ.
- דברים יט, יג, דם הנקי בפתח.

• דברים כא, ח דם נקי בקמץ.

• דברים כא, ט הָדָם הַנָּקִי בַפֶּתַח.

• דברים כו, כה דָם נָקִי בַקֶּמֶץ.

בחומש דפוס וינציה שנת רע"ח (1518), מופיע החלוקה הבאה.

• דברים יט, י דָם נָקִי בַפֶּתַח.

• דברים יט, יג, דָם הַנָּקִי בַפֶּתַח.

• דברים כא, ח דָם נָקִי בַקֶּמֶץ.

• דברים כא, ט הָדָם הַנָּקִי בַקֶּמֶץ.

• דברים כו, כה דָם נָקִי בַקֶּמֶץ.

בחומש דפוס וינציה שנת רפ"ד (1524) מופיע החלוקה הבאה.

• דברים יט, י דָם נָקִי בַפֶּתַח.

• דברים יט, יג, דָם הַנָּקִי בַפֶּתַח.

• דברים כא, ח דָם נָקִי בַקֶּמֶץ.

• דברים כא, ט הָדָם הַנָּקִי בַקֶּמֶץ.

• דברים כו, כה דָם נָקִי בַפֶּתַח.

בחומש דפוס וינציה שנת רע"ה (1525) מופיע אותו חלוקה.

• דברים יט, י דָם נָקִי בַפֶּתַח.

• דברים יט, יג, דָם הַנָּקִי בַפֶּתַח.

(כאן ישנו הערת המסורה הגדולה, "דם הנקי ג' וס' לא תחוס עינך עליו, וגם דם הנקי שפך, ועל דם הנקי אשר שפך").

- דברים כא, ח דָם נקי בקמץ.
- דברים כא, ט הָדָם הנקי בקמץ.
- דברים כז, כה דָם נקי בפתח.

האור תורה וגם המנחת שי לא העירו דבר באף אחד מהמקומות.

הרב ברויאר בספרו "כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא" , דף 39, מציין רשימה ארוכה של מקומות שבהם חומש דפוס ויניציה שינה הניקוד מקמץ לפתח (בניקוד של אות "ד") בניגוד למופיע בכתבי יד ואעפ"כ לא העיר בהם המנחת שי דבר. שתיים ממקומות אלו הם דברים יט, ודברים כז, כה.

פירחואמ מיסופד

היציניוכ סופדכ ודקינ מג היציניו סופד לע וכמסנש מינשה לכ קשמב תולודג תוארקמה לש מיעודיה מיסופדה ונייהד

- דברים יט, י דָם נקי בפתח.
- דברים יט, יג, דָם הנקי בפתח.
- דברים כא, ח דָם נקי בקמץ.
- דברים כא, ט הָדָם הנקי בקמץ.
- דברים כז, כה דָם נקי בפתח.

וכמו כן התיקונים שנשמכו על דפוס ויניציה ניקדו ג"כ כך.

חומש היכל ברכה קמרנא (שאינו נחשב חומש מדויק ביותר) הניקוד הוא כמו דפוס ויניציה והמקראות גדולות. בהערותיו בהיכל ברכה על פסוק יט, י הוא מציין שדם בפתח, וכן ביט, יג. בדברים כא, ח אינו מעיר כלל אבל הניקוד בקמץ. וכן אינו מעיר על כא, ט שגם בקמץ ובכז, כה שנמקד בפתח.

ב'המסורה' בחומש נטר (שבאופן כללי הולך אחר הרוו"ה) הניקוד הוא ג"כ כמו בוויניציה וכמו כן רק מעיר על השתי מקומות הראשונים, יט, י שהוא בפתח וכן ביט, יג.

המקור להערות אלו המופיעים בחומש היכל ברכה וחומש נטר נראה שהיא ציון להנוסח הנדפס בדפוס ויניציה,

משום שלא מצינו אף הערת מסורה בספרי המסורה, המעירים במקומות אלו, ואף בדפוס ויניציה עצמה ישנו רק הערת מסורה אחת על "דם הנקי" בלבד.

ביקדקודמ בירחואמ ביסופד

בחומש מאור עינים מהמדקדק הידוע הרב וולף היידנהיים, ישנה הערה בדברים יט, י,

"דם נקי, או"ה כן הוא בספרים מדויקים וכתבי יד וכן כתב רד"ק במכלול בשקל פל, בדרך כלל כל דם נקי קמוץ וכל דם הנקי פתח, וכן עיקר כי כל דם נקי פירושו דם שהוא נקי ואיננו סמוך, אבל דם הנקי פירושו דם של האיש הנקי לכן סמוך ופתוח אבל הָדָם הנקי קמוץ שאיננו סמוך בעדות ה"א שבראשו".

וכן ניקד בחומש עצמו.

• דברים יט, י דָם נקי בקמץ.

• דברים יט, יג, דָם הנקי בפתח.

• דברים כא, ה דָם נקי בקמץ.

• דברים כא, ט הָדָם הנקי בקמץ.

• דברים כו, כה דָם נקי בקמץ.

תנ"ך הוצאת קורן ג"כ הניקוד כן.

ובחומש שהדפיס הרב ברויאר לפי המסורה שהוא המדוקדק ביותר שישנו כיום, הניקוד הוא גם כן. וכן בתנ"ך כתר ירושלים.

בישדה ביסופד

הרבה מהחומשים החדשים נראה סומכים עצמם על דפוס קורן. ומשום כך הם מנקדים מחדש כמו שמופיע בדפוס קורן וכדמוכה מהכת"י.

כך הניקוד בחומש המאור

• דברים יט, י דם נקי בקמץ.

• דברים יט, יג, דם הנקי בפתח.

• דברים כא, ח דם נקי בקמץ.

• דברים כא, ט הדם הנקי בקמץ.

• דברים כז, כה דם נקי בקמץ.

וכמו כן חמשה חומשי תורה לבית המדרש הוצאת וגשל. וכן החומש הנפוץ חמשה חומשי תורה הוצאת ב"ב. וחומש שנדפס לאחרונה על ידי מכון ירושלים (חומש ע"פ רבינו יונתן) גם כהרוו"ה.

תיקון קוראים המפואר הוצאת יושר גם כן הניקוד כך. וכן תיקון סימנים החדש, שהוא תיקון מדוקדק (שסומך בעיקר גם על הרוו"ה ודפוס קורן) גם כהרוו"ה⁸.

[1]

(מלכים ב' כא, טז) וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים

(מלכים ב' כד, ד) וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלים דם נקי ולא אבה ד', לסלוח.

(ישעיה נט, ז) רגליהם, לרע ירוצו וימהרו, לשפוך דם נקי מחשבותיהם מחשבות אוון שוד ושבר במסילותם

(ירמיהו ז, ו) גר יתום ואלמנה, לא תעשקו ודם נקי, אל תשפכו במקום הזה ואחרי אלהים אחרים לא תלכו לרע לכם.

(ירמיהו כב, ג) כה אמר ד' עשו משפט וצדקה והצילו גזול מיד עשוק וגר יתום ואלמנה אל תונו אל תחמוסו ודם נקי אל תשפכו במקום הזה.

(ירמיהו כו, טו) אך ידעו תדעו כי אם ממתים אתם אתי כי דם נקי אתם נתנים עליכם

(משלי ו, יז) עיניים רמות, לשון שקר וידיים שופכות דם נקי.

(תהלים צד, כא) יגודו על נפש צדיק ודם נקי ירשיעו.

(תהלים קו, לח) וישפכו דם נקי דם בניהם ובנותיהם
[2] (מלכים ב' כד, ד) וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלים דם נקי ולא אבה ד', לסלוח. (ירמיהו כב, יז) כי
אין עיניך וליבך כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העושק ועל המרוצה לעשות.
[3] (יונה א, יד) ויקראו אל ד' ויאמרו אנה ד' אל נא נאבדה בנפש האיש הזה ואל תתן עלינו דם נקי כי אתה ד'
כאשר חפצת עשית.

(יואל ד, יט) מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם.

[4] רב תודות לר' יהודה חיים זאבאלאו עמו"ש על עזרתו האדיבה בפתיחת ספרייתו הגדולה לרשותנו בעין יפה.
[5] אחרי כתר ארם צובא, נחשב כת"י לנינגרד לכת"י המדויק ביותר ע"פ המסורה.
[6] MS. Heb. 5702. הוא כת"י מדויק ע"פ המסורה
[7] קצת קשה לקרוא הניקוד של דם הראשון אך נראה די ברור שהוא נקוד בקמץ

[8] על אף שבסופו יש ליקוט שכותב לנקד כויניציה, אבל כפי שכתוב בהקדמה, הליקוט אינו מהמוציא לאור של
התיקון.